

TÜRKÇE SÖYLEYİŞTE İLTİFAT SANATI

Kur'an-ı Kerim'de ve Arapça eserlerde örnekleri bulunan iltifat sanatının Türkçe ile kaleme alınmış edebî eserlerde de var olduğu üzerinde durularak örneklerine yer verilmiş, bu örneklerin günümüz Türk edebiyatında nasıl adlandırıldıkları incelenmiş ve özellikle Kur'an-ı Kerim'deki iltifat sanatlı ayetlerin Türkçeye çevrilmesi sırasında oluşan anlam sorunlarına değinilerek, "İltifat sanatlı ayetleri lafzen mi manen mi çevirmeli?" tartışmalarına katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Giriş

TDV İslam Ansiklopedisindeki "İltifat" maddesini yazan İsmail DURMUŞ¹a göre "Belâgat âlimlerinin anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır."²

Arapçada "meânî" ilmi çerçevesinde ele alınan iltifat sanatı üzerine pek çok âlim fikir beyan etmiştir. Bunlar arasında Asmaî (ö. 216/831), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]), Hâtimî (ö. 388/998), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî, Reşîdüddin Vatvât (ö. 573/1177), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ile Ebû Ubeyde (ö. 18/639), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Müberred (ö. 286/900), İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908), Zemahşerî (ö.

538/1144), Sekkâkî (ö. 626/1229), Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338), Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), Teftâzânî (ö. 792/1390), Süyûtî (ö. 911/1505), İsmâ müddin el-İsferâyînî (ö. 945/1538), Süleyman el-Mağribî, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî (ö. 721/1321) sayılabilir.

Türk edebiyatında da bu edebi sanat mevcuttur ancak üzerinde pek durulmamıştır. Tahir'ül Mevlevî iltifatı "Sözü gaipten muhataba yahut da muhaptan gaibe döndürmek sanatı."³ olarak açıklar. İskender PALA ise "Bu söz sanatı anlatılan konuya daha fazla bir etki sağlamak için yapılır. Beklenmedik bir anda, söz konusu ile pek yakından ilgili birine, ani bir heyecan darbesi ile yönelmek, iltifat sanatını oluşturur."⁴ der. Muhiittin ELİAÇIK⁵, "İltifat Sanatı Üzerine Bir İnceleme" adlı makalesinde iltifat sanatının belâgat kitaplarında farklı bölümlerde yer aldığını ve tek bir tarif ve tasnif üzere verilmediğini belirtmiş, 12 ayrı belâgat kitabında inceleme yaparak, iltifat sanatının bu kitaplardaki tarifini bir tablo halinde tasnif etmiştir.⁶

1 islamansiklopedisi.org.tr/mueller/ismail-durmus

2 İsmail DURMUŞ, İltifat, DİA c. 22, s. 152-153, İstanbul 2000, islamansiklopedisi.org.tr/iltifat

3 Tahir'ül Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun, İst. S. 63

4 İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü

5 Kırıkkale Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed./Eski Türk Ed.

6 Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 85, Aralık 2018, s. 1-6 (PDF) İltifat

Tanım

Türkçe sözlükte “birine güler yüz gösterme, hatırını sorma, tatlı davranma, ilgi gösterme, rağbet etme, yüzünü çevirerek bakma”⁷ gibi anlamlara gelen “iltifat” sözcüğü edebî terim olarak kullanıldığında “Söz söylerken, daha çok etki sağlamak için beklenmedik bir anda sözü, konu ile çok yakından ilgili birine veya bir şeye yöneltme.”⁸ anlamındadır.

Arapçadaki iltifat sanatı ile ilgili olarak Mahcûb el-Hasen MUHAMMED⁹, “Kur’an’ı Kerim’de İltifat Sanatı: Faydaları ve Amaçları” adlı makalesinde şöyle der:

“Belâgatçilerin dilinde en zor iltifât, sözü başka bir üslûba; ilk anlatımdan konuşma, hitâb ya da gıyâbî konuşmaya çevirmektir. Onlar bu en zor iltifâtı altı kısma ayırmışlardır: (Bunlar) konuşma üslûbundan hitâb üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya, hitâb üslûbundan konuşma üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya ya da gıyâbî konuşmadan konuşma veya hitâb üslûbuna geçmektir.”¹⁰

Bu ifadeyi Türkçedeki kişilere göre uyarlayacak olursak şöyle diyebiliriz:(Bunlar) konuşma üslûbundan hitâb üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya (1. şahıstan 2. şahısa veya 3. şahısa), hitâb üslûbundan konuşma üslûbuna veya gıyâbî konuşmaya (2. şahıstan 1. şahısa veya 3. şahısa) ya da gıyâbî konuşmadan konuşma veya hitâb üslûbuna (3. şahıstan 1. şahısa veya 2. şahısa) geçmektir.

Arapçada iltifat başka şekillerde de mümkündür. Fiilin; müfred, tesniye, cem’ilik açısından değişmesi ile de; mazi fiilden emire, muzariden emire, maziden muzariye, muzariden maziye vb. geçişlerle de iltifat yapılabilir.¹¹ Bu ifadeyi Türkçe dilbilgisi terimleriyle

Sanatı Üzerine Bir İnceleme | muhittin eliaçık

7 Türk Dil Kurumu Sözlükleri

8 Türk Dil Kurumu Sözlükleri

9 Yrd. Doç. Dr., Kral Abdülaziz Üniversitesi, Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi, Arap Dil Bölümü, Cidde, Suudi Arabistan,

10 Muhammed, Mahcub el-Hasen. “Kur’an-ı Kerim’de İltifat Sanatı: Faydaları ve Amaçları.” Çev. Mustafa Şentürk. Şırnak ÜİFD, 4:7 (2013): 169-180. Kur’an’ı Kerim’de İltifat Sanatı: Faydaları ve Amaçları* Özet G r Ő

11 <https://islamansiklopedisi.org.tr/iltifat>

karşılılamaya çalışırsak şöyle diyebiliriz: Fiilin; müfred, tesniye, cem’ilik (tekillik-çoğulluk) açısından değişmesi ile de; mazi fiilden emire (geçmiş zamanlı fiilden emire), muzariden emire (geniş zamanlı fiillerden¹² emire), maziden muzariye (geçmiş zamanlı fiilden geniş zamanlı fiilere), muzariden maziye (geniş zamanlı fiillerden geçmiş zamanlı fiile) vb. geçişlerle de iltifat yapılabilir.

Makalemizde iltifat sanatının Türkçe ile kaleme alınmış edebî eserlerde de var olduğu üzerinde durularak örneklerine yer verilecek, bu örneklerin günümüz Türk edebiyatında nasıl adlandırıldıkları incelenecek ve özellikle Kur’an-ı Kerim’deki iltifat sanatlı ayetlerin Türkçeye çevrilmesi sırasında oluşan anlam sorunlarına değinilerek, “İltifat sanatlı ayetleri lafzen mi manen mi çevirmeli?” tartışmalarına katkıda bulunmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle üzerinde iltifat sanatı meydana gelen kip, kişi, tekillik ve çoğulluk bahisleri incelenecektir.

Türkçede Kişi

Her dilin kendine özgü bir sözcük ve cümle yapısı vardır. Türkçe cümle yapısında filler sonda bulunur ve fiil çekimleri, fiillere sırayla getirilen kip ve kişi ekleri ile sağlanır.

Türkçedeki kişi ekleri fiilin en sonunda bulunur. Ayrıca Arapçada “o”nun çevresinde oluşan kişiler Türkçede “ben”in çevresinde oluşur. Türkçede kişiler “ben/biz, sen/siz, o/onlar” olmak üzere 3 tekil 3 çoğul, toplamda 6 tanedir. Kişi zamiri olarak adlandırılan ben/biz, sen/siz, o/onlar; fiil çekiminde kişi/şahıs ekleri ile temsil edilirler.

Türkçedeki fiil çekimlerinde zamirleri temsil eden kişi/şahıs eklerini ise şöyle tasnif edebiliriz:

Ben: -Xm, -m (örn: gelir-im, geldi-m)

Sen: -sXn, -n, -Ø (örn: gelir-sin, geldi-n, gel-)

12 Burada geniş zamanlı fiil olarak karşıladığımız Arapçadaki muzari fiil, Türkçede şimdiki zaman ve gelecek zamanı da kasteder.

- O : -sXn (örn: gel-sin)
Biz: -Xz, -k, -IIm (örn: gelir-iz, geldi-k, gele-lim)
Siz: -sXnXz, -nXz, -Xn, -XnXz (örn: gelir-siniz, geldi-niz, gel-in, gel-iniz)
Onlar: -IAr(-sXn+IAr) (örn: gelir-ler, gel-sin+ler)
Türkçede isim cümlelerinde isim soylu sözcüklerin üzerine gelen ve kişileri temsil eden ekeylemlerini şöyle tasnif edebiliriz:
Ben: -Xm (örn: Burada ben de var-ım)
Sen: -sXn (örn: Burada sen de var-sın)
O: -Ø (örn: Burada o da var)
Biz: -Xz (örn: Burada biz de var-ız)
Siz: -sXnXz (örn: Burada siz de var-sınız)
Onlar: -IAr (örn: Burada onlar da var-lar)
İyelik ekleri de isimlere gelir ve eklendikleri isimlerde kişileri/şahısları temsil ederler. Türkçedeki iyelik eklerini şöyle tasnif edebiliriz:
Ben(im): +m, +Xm (örn: yazı+m, kalem+im)
Sen(in): +n, +Xn (örn: yazı+n, kalem+in)
O(nun): +sX, +X (örn: yazı+sı, kalem+i)
Biz (im): +mXz, +XmXz (örn: yazı+mız, kalem+imiz)
Siz(in): +nXz, +XnXz (örn: yazı+nız, kalem+iniz)
Onlar(ın): +IAr+l (örn: yazı+ları, kalem+leri)

Türkçede Kip

Fiil kipleri, temelde Haber (Bildirme) Kipleri ve Dilek (Tasarlama) Kipleri olmak üzere ikiye ayrılır. Haber kipleri kendi içinde beş tane; dilek kipleri kendi içinde dört tanedir.

Haber Kipleri ve eklerini şöyle tasnif edebiliriz:

- Geniş zaman: -r, -I/Ar (örn: bekle-r, gel-ir, yap-ar)
Gelecek zaman: -AcAK (örn: gel-ecek)

Şimdiki zaman: -(I)yor, -mAktA, -mAdA (örn: gel-i-
yor, gel-mekte, gel-medede)

Görülen geçmiş zaman: -DI (örn: gel-di)

Öğrenilen geçmiş zaman: -mIş (örn: gel-miş)

Dilek Kipleri ve eklerini şöyle tasnif edebiliriz:

Dilek şart kipi: -sA (örn: gel-se)

Emir kipi: -Ø (örn: gel-)

İstek kipi: -A (örn: gel-e)

Gereklilik kipi: -mAlI (örn: gel-meli)

Türkçede bir fiilin birden fazla kip eki almasıyla oluşan Birleşik Zamanlı Fiiller de vardır. Birleşik zamanlı fiiller hemen hemen tüm kip eklerinin üzerine -(I)DI, -(I)mIş, -(I)sA ekeylemlerinden biri getirilerek yapılır ve cümleye çeşitli anlamlar katarlar.

Bunlar da üç tanedir:

Hikaye birleşik zaman: Herhengi bir kip ekinin üstüne -(I)DI getirilerek yapılır. (örn: gel-ir-(i)di)

Rivayet birleşik zaman: Herhangi bir kip ekinin üstüne -(I)mIş getirilerek yapılır. (örn: gel-mez-(i)mış)

Şart birleşik çekim: Herhangi bir kip ekinin üstüne -(I)sA getirilerek yapılır. (örn: gel-ecek-(i)se)

Ayrıca Türkçede "katmerli zaman" denilen ikiden daha çok ekli fiil çekimleri de vardır. "Aslında o da sizinle gelmişmişti." cümlesindeki "gel-miş-miş-ti" fiilinin çekimini buna örnek verebiliriz; ancak bu çekimler çok nadir oldukları için bu makalenin sınırları içinde ele alınmayacaklardır.

Türkçede Tekillik Çoğulluk

Türkçede sözcüklerin tekil olması esastır. Bu tekil sözcüklerden isim soylu olanlar ve eylemlerin 3. kişileri +/-IAr eki getirilerek çoğul yapılır. (örn: yazı/yazı+lar; kalem/kalem+ler; yapar-lar, geldi-ler)

Zamir olan biz, siz, onlar ve ek almış şekilleri de çoğul kişileri temsil ederler. Onlar zamiri, cansızların çoğul olanlarını da temsil eder.

Topluluk adı verilen şekilce tekil anlamca çoğul sözcükler de vardır. Demet, orman, ordu gibi sözcükler topluluk isimlerine örnek verilebilir. Demet, birden çok çiçeği; orman, birden çok ağacı; ordu, birden çok askeri anlatır. Topluluk isimlerinin de çoğulu yapılabılır. (örn: demet+ler, orman+lar, ordu+lar)

Bir de az örneği olan “+z, +Xz” ekiyle yapılan çokluk anlamı vardır. (örn: iki+z, üç+üz, beş+iz) Bu sözcükleri de topluluk adı sayabiliriz.

Arapçadaki “tesniye” tarzı ikilileri anlatan çokluk örneği sözcük Türkçede yoktur.

Türkçe ile Kaleme Alınmış Eserlerde İltifat Sanatı

Arapçada sıkça yapılan bir sanat olan iltifat sanatı Türkçede de vardır; ancak daha önce de belirttiğimiz gibi net bir tanımı yapılan ve üzerinde pek durulan bir sanat değildir. Bu yüzden Türkçe eserlerdeki iltifat sanatı örnekleri üzerinde detaylı bir derleme ve çalışma gerekmektedir. Böyle bir çalışma bu makalenin sınırlarını aşacağından aşağıda verilecek örneklerin çoğu Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümünden Doç. Dr. Fevzi KARDEMİR'in 24-28 Eylül 2012 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen VII. Uluslararası Türk Dil Kurultayında bildiri olarak sunduğu “Türkçede Konuşanın Kişi Değiştirmesi” adlı makalesinden alıntılanmış ve iltifat sanatı içerip içermemesi yönünden tekrar incelenmiştir.

Bir insan kendi anadiliyle kurulmuş cümlelerdeki şahıs, zaman, sayı ve üslup değişikliklerini olağan görür, bu yüzden kişi için bu değişiklikleri fark etmek kolay olmayabilir. Aşağıdaki örneklerde iltifat sanatlarının daha kolay anlaşılabilmesi için çözümler

yapılacaktır.

1. Örnek: Bu ülkede “Suriyelileri neden ülkemize alıyoruz?” diyenler var. Hiç mi yüreğiniz sızlamaz, hiç mi yetim başı okşamazsınız? Hamdolsun, sizin gibi düşünmeyen bir devletimiz var.

Çözümleme: İlk cümle isim cümlesidir, ikinci cümle üslup olarak 1. cümlede sözü edilen kişilerin özelliklerini anlatması beklenirken, hitap birden bu kişilere dönmekte, cümledeki fiiller geniş zaman 3. tekil kişi ile çekimlenmekte, üçüncü cümlede ise tekrar birinci cümle üslubuna dönüşmektedir. İkinci cümlede iltifat yapılmıştır.

2. Örnek: “‘Şu artiste bir demet kana takdim etsem’ demiştim. Hesap ettim, tam kırk hikâyeye yazmak lazım. Tabii vazgeçtik” (Abasıyanık, 1988: 54).

Çözümleme: Yazar, ilk üç cümlede 1. tekil şahısla yazarken, son cümlede yine kendisinden söz etmesine rağmen 1. çoğul şahısla yazmıştır. Son cümlede iltifat yapılmıştır.

3. Örnek: “‘Medarı maişet’ isimli bir hikaye kitabı çıkarmıştım. Hayatı toz pembe görmüyorum diye mahkemeye verildim. Üç beş kuruş kazanalım derken iki bin lira mahkeme masrafı ödedim” (Abasıyanık, 1988: 133).

Çözümleme: İlk iki cümledeki fiiller öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi ve görülen geçmiş zaman, 1. tekil şahısla çekimlenmiştir. Üçüncü cümledeki “kazanalım” fiili ile yazar, hâlâ kendisini anlatmakta olmasına rağmen istek kipi 1. çoğul şahısta çekimlere iltifat yapmıştır.

4. Örnek: “O küçük Bodrum’da üç de yazlık sinema vardı. Nereye gideceksin? Dört ay boyunca her gece bir sinemaya. Gözen’de Belgin Doruk’la, Palmiye’de Clint Eastwood’la, Yeni Sinemada Belmondo’yla ak-rabadan da yakın olmuştuk” (Tamer, 2011: 228).

Arapçada sıkça yapılan bir sanat olan iltifat sanatı Türkçede de vardır; ancak daha önce de belirttiğimiz gibi net bir tanımı yapılan ve üzerinde pek durulan bir sanat değildir.

Çözümleme: Birinci cümle isim cümlesidir. İkinci cümlede yazar “Nereye gideceksin?” sorusunu aslında kendisine soruyor olmasına rağmen ikinci tekil kişi ile sormakta ve iltifat yapmaktadır.

5. Örnek: “Aykut’la Tankut avluda karşı karşıya oturur, yanlarına yığıldıkları koca taşları birbirine fırlatırlardı. Kıpırdamak yasaktı. Taş alınının çatına bile gelse kıpırdamayacaktın. Çocuktuk. Ama Antepliydik. Korkmuyorduk... Dayı Ahmet Ağa İlkokulu’nun üç bahçesi vardı. Teneffüslerde bayram yerine dönerdi hepsi. Meyan şerbetçileri, gazozcular, kâhkeçiler arasında oynardık. Bir de yaşlı kundura boyacısı vardı. Bir kuruşa ayakkabı boyardı. Kupon bile bastırmişti. On kuruş verip bir kupon alınca on bir kere ayakkabı boyatabilirdin” (Tamer, 2011: 23-24).

Çözümleme: “kıpırdamayacaktın” ve “boyatabilirdin” fiillerine geçilirken 3. çoğul kişiden 2. tekil kişiye; geniş zamanın hikayesinden gelecek zamanın hikayesine iltifat yapılmıştır.

6. Örnek: “Edebiyattan, şiirler okuyorduk. Tiyatrodan, ikişer üçer dakikalık oyunlar yazıp oynuyorduk. Sinemadan, gördüğümüz filmleri anlatıyorduk. 1960’larda televizyonu ara ki bulasın. Videonun ise adını bile duymamışız” (Tamer, 2011: 212).

Çözümleme: İlk cümleler şimdiki zamanın hikayesi 1. çoğul şahısla çekimlenmiş. “...ara ki bulasın” ifadesinde ise 1. çoğul şahıstan 2. tekil şahısa; şimdiki zamanın hikayesinden, emir ve istek kipine iltifat edilmiş.

7. Örnek: Ahmet’le saat tam 14: 00’da durakta buluşacaktık. İki saattir, bekle babam, bekle. Hâlâ gelmedi.

Çözümleme: İlk cümle gelecek zamanın hikayesi 1. çoğul şahısla çekimlenmiş. “... bekle babam bekle” ifadesinde ise 1. çoğul şahıstan 2. tekil şahısa; gelecek zamanın hikayesinden emire iltifat edilmiş.

8. Örnek: “... Uyandığımda vaktin epey geçtiğini anladım. Hemen kanepeden fırlayıp yemek yapmaya koyuldum. Soğanları doğra, eti küçük küçük kes, tatlinin kremasını hazırla derken zaman çabucak geçti” (Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı II. s. 15).

Çözümleme: İlk iki cümle görülen geçmiş zaman 1. tekil şahısla çekimlenmiş. “...doğra, ...kes, ...hazırla” fiilleri ise aynı kişinin yaptığı eylemlerden söz etmesine rağmen 2. tekil şahıs ve emirle çekimlenerek iltifat yapılmış.

9. Örnek: Küçükük çocuğumu dövmüş. Bunun yanına kar kalacağını mı sanıyorsun! Bunu yanına bırakmazlar, sen dur!

Çözümleme: Birden fazla iltifat örneği vardır. Öğrenilen geçmiş zamandan şimdiki zamana, sonra da geniş zamana, daha sonra da emire iltifat edilmiş. Ayrıca 3. tekil kişiden 2. tekil kişiye, sonra da 3. çoğul kişiye, daha sonra 2. tekil kişiye iltifat edilmiş.

10. Örnek: –Fazla bir düzelme göremiyorum durumunuzda. İlaçlarımızı düzenli içmedik herhalde? (Doktor hastaya soruyor.)

Çözümleme: Şimdiki zamandan görülen geçmiş zamana; 1. tekil şahıstan 1. çoğul şahısa iltifat edilmiş.

Sonuç

Kişi, zaman, tekillik çoğulluk ve üslup her dilde farklılıklar gösterdiği için, içinde iltifat sanatı olan ifadeleri, başka dillerde aynı incelikte yansıtmak kolay değildir. Kur’an Arapça nazil olduğundan, içinde Arapçanın inceliklerini taşıyan iltifat sanatlı söyleyişler de vardır. Bize göre, Kur’an’da geçen iltifat sanatlı söyleyişler, Türkçede daha iyi anlaşılması amacıyla yer yer lafzen değil, manen aktarılabilir.